

5. TOKAT • S E M P O Z Y U M U

14-15-16 Ekim 2022

B İ L D İ R İ L E R

CİLT I

5. TOKAT SEMPOZYUMU

KOORDİNATÖR
COŞKUN YILMAZ

BİLİM KURULU

BAŞKAN

MEHMET ÂKİF AYDIN

AHMET İNANIR	İBRAHİM AYKUN
AHMET KARADAĞ	İBRAHİM ÖZBAY
AHMET ÖNAL	İSMET TÜRKMEN
ALİ AÇIKEL	M. A. YEKTA SARAÇ
ALİ SATAN	MAHMUT AK
ALPAY DOĞAN YILDIZ	MEHMET KARAKAŞ
AYLA AYDIN	MEHMET KARATAŞ
BİROL ÇETİN	MEHMET SERKAN UMUZDAŞ
BÜNYAMİN ŞAHİN	MUHİTTİN DEMİRAY
CEMALETTİN ŞAHİN	MURAT HANİLÇE
COŞKUN ÇAKIR	MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI
COŞKUN YILMAZ	NİHAT ÖZTOPRAK
EMEL ŞENER BOY	NURHAN ATASOY
EREN YÜRÜDÜR	ORHAN METE KILIÇ
ERHAN AFYONCU	ORHAN UZUN
FATİH SAVAŞAN	SEBAHATTİN BAYRAM
FİKRET SARICAOĞLU	TUNCAY DÖĞEROĞLU
HALİL İBRAHİM ZEYBEK	UĞUR DEMİR
HAMZA ÜSTÜN	YAVUZ ACUNGİL
HATİCE UYANIK	YUNUS EMRE TEKİNSOY
HÜSREV SUBAŞI	

YÜRÜTME KURULU

OSMAN SARI

MUSTAFA BANDIRMALI

İSMET TÜRKMEN

MURAT HANİLÇE

YUNUS EMRE TEKİNSOY

FATİH ERARSLAN

NAZİM BOY

HASAN ERDEM

COŞKUN ÜNSAL

ENGİN ÇETİN

HASAN YAPICI

SERKAN OSMANLIOĞLU

Tokat Mevlevihânesi Şeyhi Abdülehad Dede (Ö. 1766) ve Tokat'ta İktidar Mücadelesi

PROF. DR. ERHAN AFYONCU
Milli Savunma Üniversitesi

Abdülehad Dede'nin ailesi aslen Kıbrıslıdır¹. Babası, kendisinden önceki Tokat Mevlevihânesi şeyhi olan Mehmed Dede'dir. Mehmed Dede, kendisinden önceki Tokat Mevlevihânesi şeyhi Mustafa Dede'nin yerine 11 Ağustos 1700'de postnişin olmuştur². Müderris olduğu anlaşılan Mehmed Dede'nin babası ise Danişî Ali Efendi'dir³.

Mehmed Dede'nin postnişinliği zamanında At Pazarı'ndaki Mevlevihâne Hanı'nda bulunan kapanın vezzanlığının Mevlevihâne fukarasına vakf ve şart olmasının devam etmesi için mücadele etmiştir. Aslında daha Yeniçeri Ağası Sülün Muslu Ağa, Tokat Mevlevihânesi'ni inşa ettirdiğinde buraya gelir sağlamak için ilgili vezzanlığı Mevlevihâne'ye vakfetmiştir. Fakat zamanla muhtesib ve subaşı tarafından "çaşni" namıyla vezn eden tüccardan yeni bir vergi alınmaya başlamış, bu yüzden tüccar da yüklerini başka yerlerde tarttırmaya başlamıştır. Bu da Mevlevihâne vakfının gelirlerinin azalmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Mehmed Dede, bir arzuhal sunarak "çaşni" adı altında başka bir para talep edilmesinin engellenmesi için mücadele etmiş ve sonunda talebini elde etmeye muvaffak olmuştur⁴.

1 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âsafî, Kalebendlik Kalemî Dosya Tasnifi (A.DVN.KLB), nr. 13/56-3. "...an asl Kıbrıs diyârından olup..."; "...vatan-ı aslîsi olan Kıbrıs Cezîresi..."

2 BOA, İbnülemin-Evkaf, nr. 26/3065. Danişî Ali Efendi hakkında bk. Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye* (İnceleme-Metin), haz. İlhan Genç, Ankara 2018, s. 114-121.

3 Hasan Yüksel, "Tokat Mevlevihânesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2 (1996), s. 63.

4 BOA, İbnülemin-Evkaf, nr. 26/3065.

Tokat
Mevlevihanesi'nden
Saat Kulesi (Tokat
Valiliği)

Mehmed Dede zamanında Mevlevihâne'nin gelirlerinin azalmasında 1701 yılındaki Tokat yangınının büyük rolü vardır⁵. Bu yangında Mevlevihâne'den neredeyse hiç eser kalmamış ve gelirleri de büyük oranda harap olmuştur. Mehmed Dede, 1703 yılında Mevlevihâne'yi ayağa kaldırmış ve yeni gelirler bağlamıştır⁶.

5 Yangın için bk. Halis Turgut Asarkaya (Cinlioğlu), *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Tokat 2019, s. 104; Hasan Yüksel, "Tokat Mevlevihanesi", s. 63.

6 Hasan Yüksel, "Tokat Mevlevihanesi", s. 63.

Mehmed Dede'nin, Tokat Mevlevihânesi'ni ihya etmek adına gelirlerini artırmak için gayret ettiği ve bu çabalarının bazılarının Tokat sanayi tarihi açısından da hayati önemi haiz olduğu anlaşılmaktadır. Bunların başında da bakır kalhânesine dair mücadelesi gelir. 18. yüzyılın başlarında Tokat merkezde 12 ayrı yerde bakır kalhânesi bulunmaktaydı. Bunlar sokak aralarında bulunduğu için zaman zaman yangınlara sebep olmakta ve halkın şikâyetine yol açmaktaydılar. Bunu fırsat bilen Mehmed Dede, kalhânelerin meskûn mahallerden uzak ve geniş arazisi olan Mevlevihâne yakınına taşınmasını sağladı. Ancak bazı kişiler kalhânelerin Tokat'tan başka yerlere taşınması için çabalamaya başladılar. Bu durum en fazla Tokat Mevlevihânesi'ni zarara uğratacağı için Mehmed Dede, "Tokad ahâlisi erbâb-ı sanayiden olmağla bey' u şirâlarının inkitâ'ına bâ'is olacağı" yönünde kamuoyu oluşturdu. Şeyh, gayretleri sonucunda kalhânelerin "âhar kazâya ve âhar mahalle nakl olunmaması ve âhar mahalle kaldırmak murâd edenlerin müdâhalelerinin men' olunup bir dürlü te'addî etdirilmemesi" yönünde Tokat naibi ve voyvodasına hitaben fermân gönderilmesine muvaffak oldu⁷. Buna mukabil bakır kalhânelerine dair tartışmalar oğlu Abdülehad'ın şeyhliği döneminde de devam etti.

Bakır kalhâneleri belgelerde tarihi belirtilmeyen büyük bir yangında tamamen harap olmuştur. Bunun üzerine Mehmed Dede, borçlanmak suretiyle kalhâneleri tamir ettirmiştir. Borçlarını ise aşağıda anlatıldığı üzere halefi ve oğlu Abdülehad Dede ödemiştir⁸.

Arşiv belgelerinden tespit edebildiğimize göre Mehmed Dede'nin büyüğü Abdülehad⁹, küçüğü de Ahmed olmak üzere iki oğlunun olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Mehmed Dede, oğulları Abdülehad ve Ahmed'e Tokat Mevlevihânesi vakfının tevliyet ve meşihatini iştiraken kasr-ı yed etmiştir. Ancak küçük oğlu Ahmed, 1722 Aralık'ında vefat etmiş ve Mehmed Dede, vefat eden oğlunun Mevlevihâne ile ilgili haklarını 8 Aralık 1722'de geri üzerine almıştır¹⁰.

Mehmed Dede, oğlu Abdülehad'ın kendi hal tercümesinde belirttiği üzere 17 Temmuz 1725'te "umûr-ı Mevlevihâneyi görmek üzere Tokat'tan İstanbul'a revâne" olmuştur. İstanbul'daki işlerini hallettikten sonra Tokat Naibi Mustafa Efendi

7 BOA, Cevdet-İktisat, nr. 44/2172; Bâb-ı Defteri, Başmuhasebe Kalemi Dosya Tasnifi (D.BŞM), nr. 2576/5.

8 BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 10185.

9 BOA, Cevdet-Evkaf, nr. 444/22477.

10 BOA, Ali Emiri-III. Ahmed, nr. 218/21068.

ile birlikte 1725 Aralık'ında tekrar Tokat'a dönmüştür. Döndükten sonra "mizâc-ı şerifinde" bozukluk başlamış birkaç gün sonra da vefat etmiştir¹¹. Mehmed Dede'nin büyük oğlu Abdülehad Efendi, otobiyografisinde yazdığına göre babasının vefatı üzerine Konya'ya gitmiş ve burada Mevlana'nın türbesini ziyaret ettikten sonra dönemin Konya Mevlevihânesi Şeyhi Seyyid el-Hâc Mehmed Ârif Efendi tarafından 26 Ocak 1726'da Tokat Mevlevihânesi şeyhi tayin edilmiştir. Abdülehad Dede, Konya'da altı gün kalmış ve ardından Tokat'a geri dönmüştür¹².

Abdülehad Dede'nin Şeyhlikte İlk Yılları

Tokat'ta İran seferi sebebiyle oldukça hareketli günlerin yaşandığı bir dönemde Mevlevihâne şeyhi olan Abdülehad Dede, babasının gayretleri sayesinde ihya edilen bir Tokat Mevlevihânesi devralmıştı. Ancak 1766'ya kadar kırk yıl devam edecek olan şeyhliği oldukça netameli, kavgalı, aziller ve yeniden tayinler, sürgünler, mahkemeler ve silahlı çatışmalarla geçti.

1726 yılında Tokat Mevlevihânesi şeyhi olduktan sonra Abdülehad Dede'nin ilk uğraştığı işlerden biri bakır kalhânesinde eritilen bakırdan Mevlevihâne fukarası için verilen pay ile ilgili olmuştur. Bir arzuhalle yangınlar sebebiyle Mevlevihâne'nin vakıf gelirlerinin çok azaldığını ve Mevlevi fukarasının günlük taamiyesi için bakır kalhânesinde eritilen bakırın beher batmanından ikişer akçe verilmesini talep etmiştir¹³.

Abdülehad Dede, bakır kalhânesi konusunda Tokat'ın faydasına olacak başka bir mücadelede de girişmiştir. Daha önce babası Mehmed Dede zamanında Mevlevihâne arazine taşınmasını sağladığı kalhânelerin burada kalmalarını da sağlamıştır. Bakır kalhânelerine dair tartışmaların 1739 yılında yeniden alevlendiği görülmektedir. Bunun sebebi ise aynı yıl Tokat'ta büyük bir sel felaketinin yaşanması ve felaketten bakır kalhânesinin de zarar görmesidir. 1737 yılındaki büyük Tokat yangınının¹⁴ da etkisi olması kuvvetle muhtemeldir.

11 Mehmed Dede'nin biyografisi için ayrıca bk. Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, s. 272. Esrar Dede, Mehmed Dede'nin vefat tarihi olarak "bin yüz otuz hududunda" diyerek yanılmaktadır.

12 Şeyh Abdülehad'a ait olan Ahmed Şahidî Dede'nin Divânı'nın içinde şeyhin kendi kalemiyle yazdığı otobiyografisinden (Tokat Mevlevihânesi Müzesi, Envanter nr. 60.00.108). Abdülehad, 13 Nisan 1726'da tek başına Tokat Mevlevihânesi şeyhi ve vakıf mütevellisi tayin edilmiştir (BOA, D.BŞM, nr. 2584/66 (10 Şaban 1138); Cevdet-Evkaf, nr. 444/22477).

13 BOA, D.BŞM, nr. 2576/5.

14 Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, s. 120.

باعت غزير وفلادك
بيد بوز او توزيدك سنه سي ما ذى الفعدكيد التبعي كوني بدو غزير مفتح شيخ المولوي
محمد انذري و دانشي الشيخ على انذري رحمهم الله تعالى اسك مبوله روانه اولوب
امور مولوفا نه كوروب بيد بوز او توزيدك سنه سي ما ربيع الاخره مدينه بوليه
توقات نائب اولاده مدرسي كرا حده مصطفى انذري ايد معاد اخل اولوب
زاج كز فله بزه انده بوزوب بر قاج كوه صولدر وفات الميشه نامه واه اليه
راجعه رحمة الله عليه رحمه واسع واصرا وافرقة تا بوقفير الكثير القصيد
اغني دانشي الشيخ عبد الامجد المولوي اده سنه باشمه ايدم در عقده
بوقفير مدينه قوتيه قدس الشاه اولاده پيرم دو جهانه ادا سنكبرم
حضرت مولانا قدسنامه بسره الفريد بديتور به شريفه يته بوز سوروب
فيزا سا نسبا به نشي طريقه اولاده شيخ السيد الجي محمد عارف
انذري حضرت كز ايد كور شوب كعبت العشاق باشدا اين مقام
هوكه ناقصه آمد باغاشد تمام فرما اسك تاريخ موبور مجازي الله اولانك
بكرمي ايني كوه شينخت نام فرم اولوب در كاه بيزه انحق التوروه
مدر اولنوب يته كده مت ايد بو طرفه كلندي بعده كلن اضوانده رجا
وينا ز اولنوب بوزلر خيبر دعاده فراموش سورسوب كاه بيه كاه يا قلم
در فر يوم الحامس هو مجازي الاخره سنه ١١٣٠ عامه وعلما و ما و كهي

Abdülehad
Dede'nin
otobiyografisi
(Tokat
Mevlevihânesi
Müzesi,
Envanter nr.
60.00.108)

1739 yılındaki sel felaketinde Mevlevihâne de tamamen kullanılmaz hale gelmiştir. Yapılan ön incelemede Mevlevihâne'nin yeniden inşası için 3.161 guruş gerektiği görülmüştür¹⁵. Mevlevihâne arazisi üzerinde bulunan bakır kalhâneleri de 1739 selinde tamamen yıkılmış ve içindeki eşyalar da kullanılmaz hale gelmiştir. Abdülehad, borçlanmak suretiyle kalhâneyi yeniden yaptırmıştır. Sel felaketi yüzünden Mevlevihâne dervişlerinin gelirleri büyük oranda düştüğü için Abdülehad Dede, yeni gelirler temin etmek için çabalamıştır. Şeyhe, Tokat Naibi Mehmed Efendi, Tokat Voyvodası Hacı Hasan ve Tokat halkının birkısmı da destek vermişler; naib ve voyvoda arz, halk ise mahzar göndermek suretiyle şeyhin talebinin yerinde olduğunu bildirmişlerdir. Abdülehad'ın arzuhali, voyvoda ve naibin arzı ile halkın mahzarı üzerine Mevlevihâne fukarasının maişetlerini karşılamak için 1742 yılında her birine "kirpas-ı sürh tamgası" ile Tokat boyahânesinin mukataa gelirlerinden günlük 40 sağ akçe tayin edilmesi yönünde emir verilmiştir¹⁶. Bu gelir daha sonra daimi hale gelecektir¹⁷.

1742 yılında istediğini elde etmesine rağmen bu gelirler 1747 yılından itibaren Abdülehad'ın sıkıntılı günler yaşamasına sebep olmaya başladı. 1747 Mayıs'ında "mübâyaa zehâyiri bahâsı ve menzıl masârıfı ve imdâd-ı seferiyye ve sâir umûr-ı vilâyet için istikrâz eyledikleri akçelerden gayr ez-makbûz bâkî kalan altı bin iki yüz otuz sekiz buçuk guruşu" vermekte inat ettiği gerekçesiyle Tokat'ta mahkemeye çıkarılması kararlaştırıldı. Fakat 1747 Eylül'ünde "bin beş yüz guruş üzerine musâlaha" edildiği için Abdülehad Efendi suçunu affettirmeye muvaffak oldu¹⁸. Her iki taraf anlaşma sağlamasına rağmen Abdülehad, işin peşini bırakmadı ve kendisinden zorla 9 bin kuruş alındığı gerekçesiyle İstanbul'a şikâyet dilekçesi gönderdi. Şeyhin şikâyeti üzerine konunun mahkemede görüşülmesi için Sivas'a emir gönderildi¹⁹.

Abdülehad'ın Kıbrıs'a İlk Sürgünü ve Cinayetle Yargılanması

Abdülehad Efendi için 1750 yılı sonraki senelerde artarak devam edecek bazı sıkıntılarını başladığı bir dönüm noktasıydı. Şeyh, Kandiye Muhafızı Vezir Mustafa

15 BOA, Cevdet-Evkaf, nr. 444/22477.

16 BOA, MAD, nr. 10185.

17 BOA, Ali Emiri-III. Osman, nr. 45/3254.

18 BOA, Sivas Ahkam Defterleri, nr. 3, s. 31.

19 BOA, Sivas Ahkam Defteri, nr. 4, s. 371, hk. 2, Evâsıt-ı Zilkade 1165/19-29 Eylül 1752.

Paşa ile rikab-ı hümâyûn silahdarı Ali'nin malikane olarak üzerlerinde olan Tokat Voyvodalığını serbestiyet üzere idaresine elde ettiği bir ilamla müdahale etmiş, kendisini nâzır tayin ettirdiği gibi adamları Hacı Mehmed oğlu Emin ve İsfencioğlu Mehmed'i de Tokat'a câbi tayin ettirmiştir. Bunlar yetmiyormuş gibi "senede tuc-câra ve ahâlî-yi fukarâya birkaç def'a ordu bâzâr" adı altında vergiler yüklemeye başlamıştır. Bu itham üzerine mahkeme edildi. "Tokad mukâta'ası umûruna ve sâir Anadolu vilâyetinin husûslarına karışıp ihtilâl-i memlekete bâ'is" olduğu gerekçesiyle Kıbrıs'a sürüldü²⁰. Abdülehad'ın Kıbrıs'taki ilk sürgünü bir seneden fazla sürdü. Bir sene sonra Kıbrıs uleması, sulehası, imamları, hatibleri, âyânı, eşrafı ve halkı mahkemeye gelerek şeyhin "her vechile mağdûr olmağla hâline merhameten cezîre-i mezbûreden sebîli tahliye ve vatan-ı aslîsine ircâ' olunmasını" Lefkoşa Naibi Ali Efendi'den talep ettiler. Ali Efendi de bu talebi İstanbul'a bildirdi. Abdülehad ile ilgili talep İstanbul tarafınca da uygun görüldü. İstanbul'un bu yönde karar vermesinde şeyhin affedilmesi için Tokat Naibi Ebubekir Saib Efendi ve Hazine-i Âmire Kethüdası görevi yanında Tokat voyvodası da olan Halil'in arzları da etkili oldu. Kıbrıs ve Tokat'tan gelen talepler üzerine Abdülehad Efendi'nin Kıbrıs'tan serbest bırakılması kararı alındı. 1751 Aralık'ında Lefkoşa ve Tokat naibleri ile Kıbrıs muhassılına fermân gönderilerek şeyhin serbest bırakılması emredildi²¹.

1751 Aralık'ında "umur-ı vilayete karışmamak şartıyla" serbest bırakılmasına ve Tokat'a geri gelmesine rağmen gelişmeler tam tersi yönde oldu. 1754 yılında Tokatlı Kafirunlu Nahiyesi'nden Seyyid Eyüb'ü Tokat Kalesi'nde mahpus iken öldürtmek ithamıyla mahkemeye verildi. Seyyid Eyüb'ün 3 eşi ve 6 çocuğunun iddiasına göre Kıbrıs'tan sürgünden döndükten sonra Abdülehad Efendi halka zulmetmekten geri durmamış, adamlarından Çıkrıkoğlu Emin ile halktan usulsüz vergiler talep etmeye başlamıştır. Şeyhin zulümleri karşısında Seyyid Eyüb sessiz kalmamış bu yüzden de Eyüb, Tokat Bezzazistanı'nda iken Abdülehad yanındaki yirmi silahlı adamı ile bezzazistanı basmış, Eyüb'ü yakalayıp Tokat Kalesi'ne hapsedmiştir. Olayın akşamı da Eyüb katledilmiş ve malına el konulmuştur. Eyüb'ün büyük kardeşi Seyyid Hüseyin'i ise İstanbul'a gidip kendileri aleyhine şikâyetçi olacağı ithamıyla hapsedmişlerdir. Müddeiler Abdülehad'ın sabık Tokat Naibi Ömer zamanında dilettiği gibi senet elde edip halka zulmettiğini de savunmuşlardır²².

20 *Kıbrıs Şer'îye Sicili*, nr. 16, s. 204, hk. 324.

21 BOA, A.DVN.KLB, nr. 13/56.

22 BOA, A.DVN.KLB, nr. 13/56, Evâsıt-ı Receb 1167/1754 Mayıs; İstanbul Rumeli Kazaskerliği ve Sadareti Sicili, nr. 261, vr. 60b.

Seyyid Eyüb'ün çocukları ve hanımı davayı daha sonra 1754 Mayıs'ında İstanbul'a taşıdılar²³. İddia sahipleri önce Cuma Divanı'nda, daha sonra da Rumeli Kazaskeri Feyzullah Efendi'nin konağında dinlendiler. Kazaskerin huzurunda iddialarını daha ayrıntılı dile getirme imkânı buldular. Yukarıda naklettiğimiz iddiaları yanında Abdülehad'ın Seyyid Eyüb'ü Tokat Kalesi'nde iken "kendi emriyle" elinde senet olmadığı halde kefere taifesine boğdurduğunu savundular. Kazasker konağındaki mahkemede Abdülehad da kendisini savunma imkânı buldu ve savunmasının birkısmı bu sayede günümüze ulaştı. Savunmasında Abdülehad, katil olayında doğrudan bir dahli bulunmadığını, "maktûl-i mezbûrun kısâsen katline birçok defa hüküm ve hüccet olunduğu ve bu yüzden katledildiğini" savundu. Ayrıca "Eyüb'ün şekâvetini müş'ir müte'addid imzâlî bir kıt'a i'lâm"ı da mahkemeye delil olarak sundu. Rumeli kazaskerinin konağındaki muhakemeye Abdülehad'ın kendilerinden zorla para aldığı iddia eden Tokatlular da katılmışlardı. Kazasker konağındaki Abdülehad ile ilgili dava kesin bir neticeye bağlanamadı. Çünkü iddiaların yerinde tetkik edilmesi gerektiği sonucuna ulaşıldı. 1754 Haziran'ı başında davanın sağlıklı görülebilmesi için meselenin Sivas kadılığında muhakeme edilmesi kararlaştırıldı²⁴. Birkaç gün sonra ise davanın Sivas'ta değil Amasya'da görülmesi uygun bulundu. Amasya kadısına gönderilen 1754 Haziran'ı tarihli fermânda bu değişikliğin sebebi şöyle izah edilir: "da'vâ-yı mezbûre Sivas'dan sarf ve sana havâle olunmadan maksûd icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak irâde-i seniyyeye mübtenî olmağla...". Dava için Ahmed adlı mübaşir de Şeyh Abdülehad'ı Amasya'ya getirmekle görevlendirilmiştir²⁵.

Abdülehad aleyhindeki davanın daha sonra tekrar Sivas'a taşındığı görülmektedir. Sivas Valisi Zaralızâde Mehmed Paşa huzurunda görülen davada taraflar 1754 Aralık'ında belirli şartlarla barıştırılmışlardır²⁶.

23 Tokat naibine hitaben gönderilen Evâsıt-ı Receb 1167/1754 Mayıs tarihli fermânın sureti için bk. BOA, A.DVN.KLB, nr. 13/56. Fermânda Abdülehad'ın dava için İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir.

24 BOA, A.DVN.KLB, nr. 13/56, Sivas valisine ve kadısına hitaben gönderilen emir sureti, Evâsıt-ı Şaban 1167/Haziran 1754. Dava ile ilgili *İstanbul Rumeli Kazaskerliği ve Sadareti Sicili*, nr. 261, vr. 60b'de de benzeri bilgiler verilir. Sicil, 17 Şaban 1167/9 Haziran 1754 tarihlidir.

25 BOA, A.DVN.KLB, nr. 13/56, Amasya kadısına gönderilen Evâhir-i Şevval 1167/1754 Haziran'ı tarihli fermân sureti. İstanbul Rumeli Kazaskerliği ve Sadareti Sicili'ndeki kayıta ise mahkeme yeriyle ilgili farklı bilgi verilir. Buna göre Seyyid Eyüb'ün eşleri ve çocukları davanın Tokat'ta görülmesinden "tehâşî" ettikleri için davanın Sivas valisi huzurunda görülmesini talep etmişlerdir. Buna mukabil Abdülehad Efendi de "vezîr-i müşârunileyh hazretleri huzûrlarına mürâfa'adan tehâşî iderim deyü civârlarında vâkı' Amasiyye'de mürâfa'aya havâle buyrulmasını iltimâs etmekle" davanın Amasya'da görülmesini talep etmiştir (nr. 261, vr. 60b). Anlaşılan Abdülehad'ın talebi kabul görmüş ve dava da Amasya'ya taşınmıştır fakat ne oldu ise dava Sivas'a nakledilmiştir.

26 BOA, A.DVN.KLB, nr. 13/56 (16 Rebülevvel 1168/31 Aralık 1754) tarihli Sivas naibinin arzı ve Sivas valisinin mektubunun hulasası.

Abdülehad'ın Tokat Mahkemesini Basması ve İkinci Defa Kıbrıs'a Sürülmesi

Abdülehad Efendi, 1754 yılındaki davadan ceza almadan kurtulmayı başarmasına rağmen 1756 yılına gelindiğinde tekrar mahkemelik oldu. Bu defa karşısında daha nüfuzlu bir rakip olan Tokat Voyvodası Mehmed vardı. Mehmed ile Abdülehad'ın karşıkarşıya gelmesinin sebebi ise Tokat mumhanesinin (şem'hâne) gelirleri ve nasıl işletileceğine dair anlaşmazlıktır. Tokat mumhanesi halkın sıkıntıya düşmesini önlemek gayesiyle 1694 yılında malikane olarak işletilmesinden vazgeçilmiş fakat daha sonra Tokat Voyvodası Hasan zamanında voyvodalığa ilhak edilmiştir. Voyvoda Mehmed'in iddiasına göre Abdülehad, "bir takrîb ile hilâf-ı fermân-ı âlî senevî üç bin akçe mâl ve iktizâ eden kalemiyyesin Tokad voyvodalarına teslîm etmek üzere uhdesine kayd ve berât" ettirmiş ve mumhaneyi malikane olarak uhdesine almıştır. Voyvodaya göre bununla da kalmamış, "dilediğine beher altı vakiyye şem'-i revganı iki guruşa ve re'âyâ fukarasına üçer guruşa bey' etmekle ibâdullahın kemâl-i mertebede müzâyakasına sebep" olmaktadır²⁷.

Abdülehad, Voyvoda Mehmed ile gerginlik yaşadığı günlerde başka sıkıntılar da yaşıyordu. Aleyhinde Tokat'ın bazı âyânları ile bir olmak ve halktan usulsüz yollarla para almak ithamları da dillendirilmeye başlanmıştır. İthamlardan biri de meşayihden Ebubekir Efendi'ye türlü iftiralar atmak ve onu şeyhlikten men etmektir. Ebubekir ise çareyi İstanbul'a kaçmakta bulmuştu.

Abdülehad aleyhindeki bir diğer itham da mumhanede imal edilen mumları halka rayicinden fazlaya satmak ve keyfî fiyat politikası uygulayarak halkı zarara uğratmaktır. İthamlardan diğeri de yetmiş senedir Yağcızâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin evkafından olan Bakırcılar sokağındaki hurda bakır kalhânesini senetsiz olarak kendi işlettiği kalhâneye dâhil etmesidir. Bunu bahane ederek bazı kişilerden rüşvet aldığı da iddia edilmiştir.

Şeyh Abdülehad, her geçen gün aleyhindeki ithamlar arttığı için Tokat naibi huzurunda muhakeme edilmek üzere mahkemeye davet edildi. Ancak mahkemeye gitmek yerine Tokat âyânından Tebrîzî Ebubekir ile etrafına 50-60 silahlı adam topladı ve kendisini engellemek isteyenlerle çatışmaya girdi. Çatışmada kaçmayı başardı ve Kazabad'daki çiftliğine sığındı. Bunun üzerine Tokat Naibi Yusuf Efendi, şeyhin saklandığı çiftlikten yakalanıp mahkemeye getirilmesi için İstan-

27 BOA, Ali Emîrî-III. Osman, nr. 2/137 (25 Cemaziyelahir 1169/27 Mart 1756).

bul'dan yardım istedi²⁸. Mevlevi Şeyhi Abdülehad, Kazabad'daki çiftliğinde iken bu defa yakın adamlarından Çıkrıkçıoğlu Emin'in muhakeme edilmesi gündeme geldi. Fakat Emin de yanına topladığı silahlı adamlarıyla evinden kaçarak şeyhin yanına sığındı²⁹. Abdülehad ve Çıkrıkçıoğlu Emin'in bir türlü mahkemeye getirilememesi üzerine Sivas Valisi Zaralızâde Mehmed Paşa'ya ve Tokat naibine hitaben 1757 Şubat'ında bir fermân gönderildi. Fermânda Abdülehad ve Emin ile ilgili iddialar sıralandıktan sonra saklandıkları yerden yakalanarak mahkemeye çıkarılmaları ve suçları sabitse gerekli cezanın verilmesi istendi³⁰.

Abdülehad'ın bir şekilde çiftliğinden mahkemeye getirildiği, muhakeme edildiği ve sonunda suçlu bulunarak Bursa'ya sürülmesine karar verildiği anlaşılmaktadır³¹. İlginç bir şekilde olayların önemli faillerinden olup Üsküdar'da ikamet ettirilen Çıkrıkçıoğlu Mehmed Emin'in bir süre sonra Tokatlıların şeyhten alacakları için vekil tayin edildiği görülmektedir³². Fakat bu alacak-verecek meselesinin sonuçları şimdilik tespit edilememiştir.

Abdülehad, Bursa'ya sürgün edilmesine rağmen bir süre sonra bu karar değiştirilmiş ve ikinci defa olmak üzere Kıbrıs'a sürülmesi kararlaştırılmıştır. Sürgün yerine kara yoluyla gitmeyi tercih eden Abdülehad, Konya'ya da uğramış ve burada sağlık problemleri yaşamaya başlamıştır.

Abdülehad Efendi sürüldükten sonra³³ Tokat'ta gergin günler yaşanmaya devam etmiştir. Şeyhin sürgünde bulunduğu günlerde Tokat'ta Acem Ebubekir, Hacı Hüseyin, Şehir Kethüdâsıoğlu Salih gibi âyânın öncülüğünde ciddi kargaşalar meydana gelmiş³⁴, olaylar Zaralızâde Mehmed Paşa'nın silahlı müdahalesi neticesinde güçlükle yatıştırılabılmıştır³⁵. Bu hadiselerin daima "vilayet masrafları" etrafında cereyan etmesi ve mahkeme baskınlarıyla neticelenmesi dikkat çekici ve önemli ayrıntılardır.

28 BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 69/3447 (10 Rebiülevvel 1169/14 Aralık 1755) (bu belge Yücel Özkaya tarafından da yayımlanmıştır (*Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara 1994, s. 323-324).

29 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 158, s. 30, hk. 65. Ayrıntılar için bk. A.DVN.KLB, nr. 13/56, Tokat Naibi Yusuf'un 20 Cemâziyelâhir 1169/22 Mart 1756 tarihli arzı.

30 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 6, s. 248, hk. 1 (Evâhir-i Cemâziyelevvel 1170/10-20 Şubat 1757).

31 Abdülehad Efendi 1756 yılı Temmuz ayı ortalarında Bursa'dadır (BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 158, s. 134, hk. 368).

32 Çıkrıkçıoğlu Mehmed Emin'in şeyhten vekalet almak üzere gözetim altında Bursa'ya yollanacağı hakkında Bursa kadısına gönderilen fermânın sureti için bk. BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 158, s. 134, hk. 368 (Evâhir-i Şevval 1169/18-28 Temmuz 1756). Bu hususta Sivas Valisi Zaralızâde Mehmed Paşa, Sivas kadısı, Niksar Müftüsü Nahifi Efendi ve Mübaşir Mekki Abdullah Efendi'ye gönderilen emrin sureti için bk. *Mühimme Defterleri*, nr. 158, s. 137, hk. 373 (Evâhir-i Şevval 1169/18-28 Temmuz 1756).

33 Abdülehad'ın Kıbrıs'da sürgün kaldığı süre zarfında Tokat Mevlevihânesi şeyhliğini Ahmed Dede ifa etmiştir (BOA, Cevdet-Evkaf, nr. 444/22477. Ahmed Dede'nin bazı yazışmaları için bk. Ali Emirî-III. Osman, nr. 81/6147; nr. 26/1842).

34 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 159, s. 148-149, hk. 378, 380, 381 (Evâil-i Zilkade 1169/28 Temmuz-6 Ağustos 1756).

35 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 158, s. 215, hk. 627 (Evâhir-i Z 1169/15-25 Eylül 1756).

Aynı günlerde Abdülehad Dede'nin Tokat'ta bıraktığı eşyası yağmalanmış; çocukları, eşi ve özellikle yaşlı annesine saldırılar olmuştur. Sağlık durumu bozulan şeyhin, Tokat'tan bu yönde kötü haberler aldıktan sonra affedilmesi için bazı teşebbüslerde bulunduğu görülmektedir. Bunlardan biri de Konya'daki Mevlevihâne şeyhi ve Mevlevihâne ileri gelenlerinin Abdülehad'ın affedilmesini İstanbul'dan talep etmesi için Konya Kadısı Mehmed Mustafa'ya gelmeleridir. Mehmed Mustafa da 1757 Mayıs'ında bu talebi payitahta bildirmiştir. Mehmed Efendi'nin İstanbul'a gönderdiği arzdan Abdülehad'ın bu tarihe kadar sürgün yeri olan Kıbrıs'a gitmediği ve Konya'da beklediği, beklemesine gerekçe olarak da sağlık problemlerini gösterdiği anlaşılmaktadır.

Şeyh Abdülehad'ın sürgün yeri olan Kıbrıs'a gidip gitmediğini henüz tespit edemesek de, Abdülehad'ın 1760 yılında Tokat Mevlevihânesi postuna yeniden oturduğu görülmektedir³⁶. Bu durum şeyhin bir müddet sonra affedilerek Tokat'a geri döndüğünü ortaya koymaktadır.

Abdülehad'ın İkinci Defa Tokat Mahkemesini Basması ve Rodos'a Sürülmesi

Abdülehad, 1760 yılında Tokat Mevlevihânesi şeyhliğini yeniden elde etmesine rağmen sonraki gelişmeler şeyhin tekrar mahkemelik olmasına sebep oldu. Abdülehad'ın mahkemelik olmasının ilk sebebi ise adamlarından Mumcu Çıkrıkçıoğlu Seyyid Emin ile ilgili şikâyetlerdi.

Abdülehad'ın "refiki" olarak nitelendirilen Emin ile ilgili İstanbul'a Müslümanlar, Ermeniler ve Rumlar şikâyet mahzarları gönderdiler. Müslüman ahali adına gönderilen mahzarda Abdülehad için "zâlim ve cebbâr ve müteğallibe" denilmekte, "reîsü'l-a'yânlık iddiasında" bulunduğu ifade edilmekte ve şeyhin senede iki üç defa "ordu bazar" namıyla halktan zorla salyane topladığı gerekçesiyle daha önce Kıbrıs'a sürüldüğü kaydedilmektedir. Kıbrıs'a sürülmesine rağmen "kuvvet-i irtişâ" sayesinde bir yolunu bularak sürgün cezasını affettirdiği ve Tokat'a geri geldiğinde "âyânlık iddiasına" devam ettiği ve Sivas Valisi Zaralızâde Mehmed Paşa'nın³⁷ da şeyhe destek verdiği belirtilmektedir. Mahzarda şeyhin

36 BOA, *Kalebend Defterleri*, nr. 13, vr. 97a (Evâil-i Zilkade 1173).

37 Zaralızâde Mehmed Paşa'nın Sivas valilikleri için bk. Ahmet Önal, "Sivas Eyaleti Valileri ve Beylerbeyileri (1753-1792)", *Tarihin Peşinde*, sayı: 21 (2019), s. 37.

günahsız yere sekiz kişiyi katlettiği, birçok kişinin evini basıp mallarını zorla aldığı, bu işlerde “hevâsına tâbi” Çıkrıkçıoğlu Emin ile birlikte hareket ettiği savunulmaktadır. Bunların yanında şikâyetler yüzünden daha önce Abdülehad ve refiki Emin’in mahkemeye çıkarıldıkları, suçlu buldukları ve zorla aldıkları paraların iadesi yönünde fermân çıkarıldığı, buna mukabil Abdülehad ve adamının etrafına silahlı adamlar toplayarak mahkemeyi bastığı ve kimsenin müdahaleye cesaret edemediği, şikâyetler tekrar İstanbul’a ulaştırılınca bu defa şeyhülislamın işaretiyle suçlu bulunduğu ama şeyhin yine Tokat’ta bir yolunu bularak emirlerin iptaline muvaffak olduğu ve suçluların firar ettikleri ileri sürülmektedir³⁸. Tokat Ermenileri ve Rumları da Abdülehad ve refiki Emin’den şikâyetçi olmuşlardır. Onların şikâyet konuları da Müslümanların şikâyetleriyle benzerlik arz eder³⁹.

Tokat halkının Abdülehad ve refiki Emin aleyhinde İstanbul’a şikâyetinde buldukları günlerde şeyh ve refiki de boş durmamıştır. Abdülehad, Emin’i gizlice sahte bir mahzarla birlikte İstanbul’a göndermiş ve davanın lehine sonuçlanması için çabalamıştır. Buna mukabil şikâyet mahzarları ve başka şikâyetler Emin’den önce payitahta ulaştığından Osmanlı devlet adamları konunun mahiyetine vakıf olmuşlardır. Emin, İstanbul’a gelir gelmez tutuklanmış ve Sinop Kalesi’ne sürgün olarak gönderilmiştir. 1760 Mart’ı tarihli sürgün emrinde Tokat naibi, voyvodası ve ahalsinin mühürlerini ihtiva eden arz ve mahzarlar gelse bile bu mühürler kontrol edilmeden Emin’in serbest bırakılmaması bildirilmiş, böylece belge sahtekârlığının önü alınmaya çalışılmıştır. Bu tedbire rağmen Emin, kendisini Sinop’a götüren çavuşun elinden yolda kaçmayı başarmış ve sonraki günlerde Tokat’ta karışıklıklar çıkarmaya devam ettiği için tekrar 1760 Haziran’ında yakalanarak Sinop Kalesi’ne kalebend olarak hapsedilmesi emredilmiştir⁴⁰.

Abdülehad’ın refiki Mumcu Emin’in yakalanması ile uğraşıldığı günlerde 30 Mayıs 1760’ta beş dakikalık bir tam güneş tutulması yaşandı⁴¹. Kuzey yarım küreden rahatlıkla gözlemlenen bu doğa olayını, Tokat sakinleri de müşahade etti. Ancak tam da güneşin tutulduğu esnada Tokat’ta ciddi bir kargaşa baş gösterdi. Esnaf dükkânlarını kapatmaya girişip duaya hazırlanırken âyândan bazı kimse-

38 BOA, *Kalebend Defterleri*, nr. 13-56.

39 BOA, *Kalebend Defterleri*, nr. 13-56.

40 BOA, *Kalebend Defterleri*, nr. 13, vr. 97a (Evâil-i Zilkade 1173).

41 Güneş tutulmasına dair ayrıntılar için bk. <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEcat5/SE1701-1800.html> (erişim tarihi: 20.10.2023).

ler esnafı da zorla yanlarına alarak mahkemeyi bastılar. Şehrin ileri gelenlerinin bir kısmı kargaşanın büyümesinden korkarak Sivas yönüne kaçıp yaşananları Sivas valisine haber verdiler.

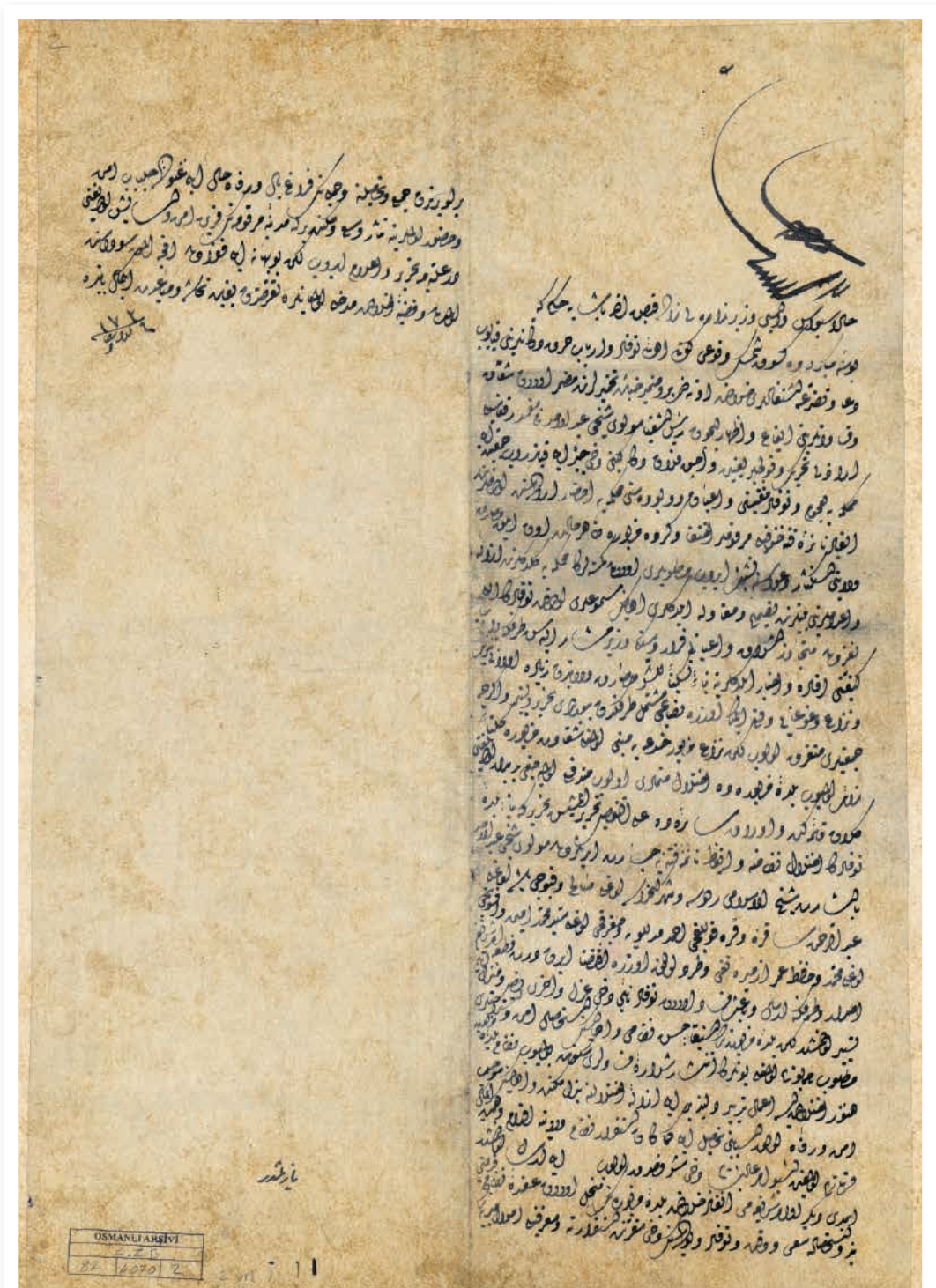
Kaçıp gidenlerin Sivas Valisi Zaralızâde Feyzullah Paşa'ya⁴² anlattığına göre; baskının elebaşı (reis-i eşkiyâ) Mevlevî Şeyhi Abdülehad'dı⁴³. Abdülehad, adamlarıyla birlikte kolcular tayin etmek suretiyle açık kalan dükkânları zorla kapattırılmış, topladığı kalabalıkla da mahkeme binasını basmıştır. Sürgün emirlerinden anlaşıldığına göre baskının diğer önemli isimleri Şehir Kethüdasızâde Salih, Kapıcıbaşızâde Abdurrahman, Karakollukçu Ahmed, Çıkrıkçıoğlu Seyyid Mehmed Emin, Efsuncuoğlu Mehmed ve Hafız Ömer'di. Bu isimler Tokat müftüsü, voyvodası ve âyânı mahkemeye toplayarak 10 aylık vilâyet masraflarının hesabını sormak istiyorlardı. Üstelik bir araya toplayacakları isimlerin bir kısmının idamı da planları arasındaydı. Bu nedenle "elli neferden fazla eşrâf ve âyân" kaçarak Sivas valisine sığınmıştı. Vali anlatılanlardan sonra vilayet masraflarında gerekli indirimin yapılması ve kavganın son bulmasına dair nasihatlerini ihtiva eden bir buyruldu kaleme aldı. Ancak olayın burada kalmayacağına dair öngörüsünü de merkeze rapor etti. Yaşananlara dair bilgiler İstanbul'a ulaşınca Mevlevî Şeyhi Abdülehad Rodos'a; Şehir Kethüdasızâde Salih ve Kapıcıbaşızâde Abdurrahman Sakız'a; Karakollukçu Ahmed Midilli'ye; Çıkrıkçıoğlu Seyyid Mehmed Emin, Efsuncuoğlu Mehmed ve Hafız Ömer İzmir'e sürüldü⁴⁴. Ancak gerek Sivas valisi gerekse Bâbîâlî olayın büyümesinden endişe etmekteydi.

İstanbul'un kaygılarının yersiz olmadığı kısa sürede anlaşıldı. Zira karışıklık mahkemeyi basan bir grup "eşkiyanın" sürülmesi ile son bulmadı. Kısa sürede merkeze voyvoda ve onunla hareket eden bazı kimselerin vilayet masraflarını

42 Zaralızâde Feyzullah Paşa'nın Sivas valiliği için bk. Ahmet Önal, "Sivas Eyaleti Valileri", s. 37-38.

43 Tokat Voyvodası Mehmed, azledildikten sonra alacaklarını tahsil etmek için başvurduğunda kargaşanın elebaşı olarak Katroğlu Abdurrahman'ı zikretmektedir (BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemî Dosya Tasnifi (=A.DVN), nr. 2180/80). Söz konusu Abdurrahman, diğer belgelerde Kapıcıbaşızâde Abdurrahman olarak zikredilen isim olmalıdır.

44 BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 314/15653 (Evâsıt-ı Zilkade 1173/15-25 Haziran 1760). Hafız Ömer ve diğerlerinin sürgün yerinin daha sonra birkaç defa değiştirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1761 Mart'ı tarihli Sivas beylerbeyi ve kadısına gönderilen bir fermânda 1760 Kasım'ı tarihli bir fermânla Katroğlu ve hevadârlarının Tokat'ta sebep oldukları kargaşalık anlatıldıktan sonra bunların Sivas Kalesi'ne hapsedilmesi emredildiği belirtilmektedir (BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 8, s. 201, hk. 3). Sürgün yeri daha sonra Kıbrıs olarak değiştirilmiştir. Tokat naibine, voyvodasına ve Magosa Kalesi dizdarına hitaben gönderilen Ocak 1761 tarihli fermânda Katroğlu Abdurrahman ve üç adamının Magosa'ya kalebind olarak sürüldükleri bildirilir (Cevdet-Adliye, nr. 89/5344). Buna mukabil Seyyid Ömer fermân gelmeden evvel Tokat şehir merkezinden firar etmiş ve daha sonra annesi ile çocuklarının İstanbul'a gönderdiği bir arzuhal üzerine sürgün cezası affedilmiştir. İlgili arzuhale ve affedildiğine dair buyuruldu için bk. Cevdet-Adliye, nr. 89/5344. Katroğlu ve Şeyh Abdülehad'ın 1761 Nisan'ında hapsedilecekleri yer olarak tekrar Sivas Kalesi'nin belirlendiği anlaşılmaktadır. Bunun ile ilgili Sivas beylerbeyine, kadısına ve Tokat naibine hitaben gönderilen 1761 Nisan'ı tarihli bir fermân mevcuttur (*Sivas Ahkam Defteri*, nr. 8, s. 216, hk. 2).

Tokat'taki
karışıklıklar
vesilesiyle
Sivas Valisine
yazılan
hüküm sureti
(BOA, Cevdet
Zabtiye, nr.
82/4070)

fazla göstererek ahaliye zulmettikleri yönünde belgeler gelmeye başladı. Üstelik mahkeme on aylık vilayet masrafı için basılmışken yeni başvurularda bu süre 3 yıla uzatılıyordu. Devlet birbirine muhalif birçok başvuruyla karşı karşıyaydı⁴⁵. Bir tarafın dediklerinin diğerinin yalanladığı bu ortamda “kizb ve sıhhatin” hangi tarafta olduğunu tespit etmek güçtü. Her halükarda “bu ihtilâlin menşe‘ ve mebde’i”nin kimler olduğu ortaya çıkarılmalıydı. Bu kapsamda öncelikle 1760 Haziran’ı sonlarında mevcut Naib Mehmed Ragıb azledilerek yerine yeni bir naib tayin edildi. Daha da önemlisi olayları yerinde incelemek üzere bir mübaşir görevlendirildi⁴⁶. Ancak bölgeden Tokat Voyvodası Sarı Mehmed, Koyunoğlu Kul Ahmed, Mahkeme Katibi İbrahim, Hacı Osmanoğlu Ali ve Hacı Kasımzâde Ahmed’in⁴⁷ Şaban 1170’ten (Nisan 1757) Şevval 1173’e (Haziran 1760) kadar olan vilâyet masraflarına “kendü nefsleriçün sâlyâne defterine akça idhâl” etmekle suçlayan belgeler gelmeye devam ediyordu. Bâbıâlî bu gelişmelerden olayın yerelde çözülmesinin mümkün olmayacağını anladı. Bu gerekçeyle 1760 Ağustos’unda Tokat Voyvodası Sarı Mehmed, Koyunoğlu Kul Ahmed, Mahkeme Kâtibi İbrahim ve Hacı Osmanoğlu Ali’nin İstanbul’a gönderilerek davalarının merkezde görülmesine karar verildi. Bu kapsamda hak iddia edenler adına “cümlelerin muhtarı olanlardan” birkaç kişinin de İstanbul’a gönderilmesi istendi⁴⁸. Bu emir üzerine Voyvoda Mehmed, Koyunoğlu Kul Ahmed ve Hacı Osmanoğlu Ali’nin İstanbul’a getirildiği anlaşılmaktadır. Ancak bir süre sonra Koyunoğlu Ahmed ile Hacı Osmanoğlu Ali firar etti. Söz konusu iki ismin firarını bildiren takrirleri vesilesi ile ahali adına İstanbul’a gelenler arasında Seyyid Mehmed Efendi, Seyyid Ömer Efendi ve Hacı Hasan’ın bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu firar ile bölgeye inceleme yapılmak üzere gönderilecek kadı ve mübaşirin yola çıkarılmasından vazgeçilerek kaçakların Tokat’taki emlakı mühürlendi⁴⁹. Bu esnada Voyvoda Mehmed’in başbakikulu hapishanesinde kaldığı ilerleyen aylardaki bir arzuhali vesilesiyle anlaşılmaktadır. Üstelik kendi beyanına göre üç ay süren bu hapisten ancak kefil vasıtasıyla çıkabilmişti⁵⁰.

45 Örneğin Tokat ahalisinden bir kısım kimse Tokat Naibi Mehmed Ragıb’a gelerek Voyvoda Mehmed ve Âyân Ahmed tarafından İstanbul’a gönderilecek kimselere ve ellerindeki belgelere itibar edilmemesi yönünde bir ilam hazırlatmıştı (BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 19/946).

46 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 161, s. 367, hk. 1096 (Evâsıt-ı Zilkade 1173/24 Haziran-4 Temmuz 1760). Söz konusu hükmün tezkire sureti için bk. Cevdet-Adliye, nr. 97/5882.

47 Aynı zamanda Koyunoğlu Kul Ahmed diye de anılmaktadır.

48 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 162, s. 1, hk. 1 (Evâhir-i Zilhicce 1173/3-13 Ağustos 1760).

49 BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 162, s. 69, hk. 170 (Evâil-i Rebiülâhir 1174/10-20 Kasım 1760).

50 “...bu kulları üç ay başbakikulu ağada mahbûs olduğumda hâl-i perişanıma merhameten kefil ile itlâk olunmağla” (BOA, A.DVN, nr. 2180/80).

Bâbîâlî, Tokat'taki "ihtilâl" hâinden endişe ediyor, Sivas valisinin de hassaten dikkatli olmasını emrediyordu⁵¹. Güneş tutulmasıyla başlayan kargaşanın ilk günlerinde olayların merkezinde yer alan Şeyh Abdülehad'ın sonraki mahkeme süreçleri hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Her ne kadar 1760 yılında Sivas, Kıbrıs ve Rodos'a sürülmesine dair emirler gönderilmiş olsa da Abdülehad, sürgün emirlerini hükümsüz bırakmaya muvaffak olmuştur. Nitekim 1762 Temmuz'u tarihli ve Sivas valisi ile Kazabâd naibine gönderilen bir fermânda, Abdülehad'ın şeyhülislamdan kendisinden usulsüz yollarla vergi talep edildiği ve suçsuz olduğuna dair bir fetva aldığı, fetvadan sonra da aynı yönde fermân çıkarttığı ifade edilmektedir. Fermânda Abdülehad için "medine-i Tokat'ta Mevlevihâne şeyhi" denilmektedir⁵². Buradan Abdülehad'ın 1760 Tokat olaylarında azledilmekten kurtulmayı başardığı, hatta haklı olduğuna dair önce fetva sonra da fermân almaya muvaffak olduğu, Tokat Mevlevihânesi şeyhliğini de deruhte ettiği tespit edilmektedir.

Abdülehad Efendi, Tokat Mevlevihânesi şeyhliğini 1766 Temmuz'unda vefat edene kadar devam ettirmiş, vefatı üzerine de Mevlevihâne'nin şeyhi olarak Osman Dede getirilmiştir⁵³. Abdülehad, bu süre zarfında Tokadî Genç Mehmed Paşa (ö. 1696) zamanında, Mustafa Dede'nin Tokat Mevlevihânesi şeyhi olduğu dönemde "usulsüz" yollarla paşaya satılan Mevlevihâne'ye ait dükkânların tekrar geri alınmasına muvaffak olmuştur⁵⁴.

Abdülehad Efendi, 1764 yılında kendisine atılan bir iftiranın da ortaya çıkarılmasına muvaffak oldu. İddia sahipleri Tokat ahalisinden Katuroğulları Seyyid Mustafa ve Seyyid Mehmed idi. Bu iki isim, Tokat Voyvodası Seyyid Mustafa, Tokat Müftisi Mehmed Emin ve Tokat naibi birlik olarak Tatyos oğlu Kirkor, Yenmezoglu? Ohan, Hâlikoğlu adlı zimmîler ve Abdülehad'ın da yardım ve destekleriyle Tokat'taki Katanabor kilisesinin fermân olmadan tamir edildiğini, kilise yanındaki Niksarlıoğlu adlı zimmînin evinin kiliseye dâhil edildiğini ve bu yolla kiliseye 13 oda, mutfak, kiler, samanlık ve ahır ilave edildiğini öne sürmekteydi. İstanbul'a birçok defa bu iddialarını anlattıkları ruk'alar göndermişlerdi. Bunun üzerine Divan-ı Hümâyûn çavuşlarından Ahmed ve Nakibüleşraf çavuşlarından Seyyid Mehmed, iddiaları yerinde incelemek üzere görevlendirilmişlerdir. Çavuşlara, iddiaların araştırılmasında Amasya Müftüsü Hâfız Abdurrahman Efendi müvellâ tayin edilmiş. Görevliler zikredilen

51 BOA, Cevdet-Zabtiye, nr. 82/4070 (Evâsıt-ı Zilhicce 1173/24 Temmuz-3 Ağustos 1760).

52 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 9, s. 52, hk. 2.

53 BOA, Ali Emirî-III. Mustafa, nr. 125/9705.

54 Konuyla ilgili Tokat naibine gönderilen Evâsıt-ı Safër 1178/9-19 Ağustos 1764 tarihli fermân için bk. BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 10, s. 191, hk. 1.

Katnabor kilisesine gelmiş ve burada yerinde incelemeler yapmıştır. İncelemelerde “kilise-yi mezbure bir dürlü tamirat olmayup ve Niksarlı oğlunun hânesi dahi ilhâk olunmadığından başka on üç bâb oda ve matbah ve kılar ve samanlık ve ahur misillü ebniye ihdâs ettiklerinin vicâhen-mine’l-vücûh aslı olmayup ancak yedi sene mukaddem vakf olan bağçenin kerbici ve divarı harap oldukda tamir” olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca para vermek suretiyle fermân alınmadan kiliseyi genişleterek tamir ettikleri iddia edilen zimmîler de sorguya alınmış, neticede bu iddianın da asılsız olduğu ortaya çıkarılmıştır. Kilise ile ilgili iddiaların tamamının iftira olduğu tespit edilince bu sefer iddia sahibi Katıroğlu Seyyid Mehmed tekrar sorgulanmıştır. Seyyid Mehmed, Katnabor kilisesi ile ilgili iddialarından vazgeçmiştir⁵⁵.

Abdülehad Efendi, ne zaman gittiğini şimdiye kadar tespit edemesek de bu tarihlerde ailesiyle birlikte İstanbul’a gitti ve Beşiktaş Mevlevihânesi şeyhi oldu⁵⁶. Beşiktaş Mevlevihânesi şeyhi iken 1766 Temmuz’unda vefat etti⁵⁷. Esrar Dede, Abdülehad’ın kabrinin Beşiktaş Mevlevihânesi’nde bulunduğunu ve vefatı üzerine Sabih adlı şairin şu şiiri kaleme aldığını belirtir:

“Nâmı gibi Sabihâ târihi oldı yek-tâ
Tekmil kıldı devrin Abdülehad Efendi”.

Yine müellife göre Abdülehad’ın vefatıyla birlikte Danişî Ali Efendi’nin de nesli erkek tarafından sona ermiştir⁵⁸. Esrar Dede’nin verdiği son bilgiyi de arşiv belgeleri teyit eder. Mesela 2 Şubat 1767 tarihli bir belgede, “Şeyh Abdülehad Efendi bilâ-veled fevt” oldu diye kaydedilmiştir⁵⁹. Buna mukabil Şeyh’in başka varislerinin olduğu, aşağıda ele alacağımız üzere, bilinmektedir.

55 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 10, s. 218, hk. 1.

56 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 163, hk. 3 (Evâil-i Muharrem 1182/18-28 Mayıs 1768).

57 Abdülehad’ın İstanbul’da vefat ettiğine dair bir arşiv belgesinde şu önemli bilgiler verilir: “...şeyh-i merkûm Âsîtâne’de fevt olmağla...” (BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 239, hk. 2 (Evâhir-i Rebiülevvel 1180/26 Ağustos-5 Eylül 1766); “Mevlevî Şeyhi Abdülehad nâm kimesne bundan akdem iyâliyle Âsîtâne-i sa’adettüme gelüp Beşiktaş Mevlevihânesi’nde şeyh iken bin yüz seksen senesinde fevt olup...” (Sivas Ahkam Defteri, nr. 12, s. 192, hk. 2, Evâil-i Rebiülevvel 1182/16-26 Temmuz 1768)

58 Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye*, s. 272. Esrar Dede, Abdülehad’ın vefat tarihinde yanılmakta ve “bin yüz seksen iki târihinde intikal buyurduğunu” belirtmektedir. Abdülehad’ın vefat tarihi hususunda arşiv belgelerinde de zaman zaman karışıklıklar olmuştur. Mesela tereknesinin taksimi konusunda eşi Rukiye ile kız kardeşinin çocukları arasındaki bazı davalarla ilgili kayıtlarda Şeyh’in “bin yüz yetmiş sekizde” vefat ettiği belirtilmektedir (BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 163, hk. 3, (Evâil-i Muharrem 1182/18-28 Mayıs 1768); s. 164, hk. 1 (Evâil-i Muharrem 1182/18-28 Mayıs 1768).

59 *Evkaf-ı hümayün Müfettişliği Defteri*, nr. 177, s. 183, kayıt nr. 1 (3 Ramazan 1180/2 Şubat 1767). Bu belgeden anlaşıldığına göre Abdülehad Efendi, Tokat’ta “müteaddid oda ve ahurlu hân” bina ettirmiş ve şeyh, “bilâ-veled” vefat ettiği için de han da “muattal” kalmıştır. Abdülehad Dede’nin kabrini şimdiye kadar tespit edemedik. Bunun sebebi Beşiktaş Mevlevihânesi’nin Çırağan Sarayı yaptırılırken kısmen yıktırılması ve kabristanının da dağıtılması olabilir. Saray yaptırılınca Beşiktaş Mevlevihânesi’nin kabir taşları da Çırağan’ın bodrumuna kapatılmış, 1987 yılında otel olarak kullanılmak üzere restorasyonuna başlandığında da bodrumdaki kabir ve mezar taşları Galata Mevlevihânesi hazîresine nakledilmiştir. Bu taşınma sırasında Abdülehad’ın mezartaşının nakledilmediğini söylemek mümkündür çünkü günümüzde Galata Mevlevihânesi kabristanında Abdülehad’ın mezartaşısı yoktur (Bilal Küçükkaya, *Galata Mevlevihânesi Mezartaşları (Katalog-Değerlendirme)*, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli 2019).

Şeyh'in vefatından kısa bir süre sonra terekesinin taksimi yüzünden tartışma çıkmış ve bu vesileyle konu önce Tokat, sonra da İstanbul'da resmî yazışmalara neden olmuştur. Buna göre Abdülehad vefat edince Tokat Beytülmal Emîni Ali, Tokat'tan başka yerde de varisi olduğu gerekçesiyle Şeyh'in terekesini zabdetmiştir. Bunun üzerine Abdülehad'ın Tokat'taki varisleri eşi Şerife Rukiyye, kızkardeşinin çocukları Fatıma, Âtike ve Ehlullah⁶⁰ İstanbul'a gelmişler, burada kendilerine irsen intikal eden haklarının gasbedildiğini iddia etmişler, konuyu şeyhülislama kadar taşımışlar ve şeyhülislandan “müteveffâ-yı mezbûrdan müntakıl hisselerine isabet eden haklarının ahz u kabzına bî-vech-i şer' mümana'at ve müdahale olunmamak” yönünde fetva almaya muvaffak olmuşlardır. Fetva aldıktan sonra konuyu Bâbîâli'ye taşımışlar ve buradan da aynı yönde bir fermân çıkarmışlardır. Fetva ve fermân aldıktan sonra miras davasının tekrar Tokat'ta görüşülmesini sağlamışlardır⁶¹. Bu döneme ait Tokat kadı sicilleri olmadığından konunun nasıl sonuçlandığını ve Abdülehad'ın terekesinde neler olduğunu söylemek ise şimdilik mümkün değildir. Buna mukabil Şeyh'in kayıt altına alınan terekesinin borçlarının tamamını ödemeye yeterli olmadığı⁶², terekesinin açık artırmayla Tokat mahkemesinde satışa çıkarıldığı ve elde edilen gelirin “gurebâ” olarak tarif edilen varislerine taksim edildiği⁶³, alacaklıların talepleri için de Tokat ve Kazabad'daki mülklerinin de satışa çıkarıldığı anlaşılmaktadır⁶⁴.

Abdülehad'ın terekesi yalnızca varisleri arasında değil alacaklıları arasında da dava konusu olmuştur. Nitekim Tokat sakinlerinden Bekmezoğlu Ohan adlı zimmi, Abdülehad'ın kendisinden 31 Temmuz 1755'te 3.668 kuruş borç aldığını ve buna dair kendi eliyle yazdığı bir deyn temessüğü hazırladığını belirtmiştir. Şeyh, 1766 yılında borcunun bin kuruşunu ödemiş ve geri kalanını ödeyemeden de İstanbul'da vefat etmiştir. Bunun üzerine Ohan, borcun geri kalanını almak için müracaat ettiğinde terekesinin varisleri tarafından zabtedildiğini görmüştür.

60 Bu bilgiler için bk. BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 252, hk. 4 (Evâsıt-ı Rebiülâhir 1180/25 Eylül-4 Ekim 1766). Abdülehad'ın başka varisleri de olduğu anlaşılmaktadır çünkü bir fermânda, “kaza-i mezbûrede sâkin müteveffâ-yı mezbûrun zevcesi ve li-ebeveyn kız karındaşı oğlu ve kızlarından” ifadesi vardır (BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 317, hk. 2, (Evâhir-i Ramazan 1180/19 Şubat-1 Mart 1767). Fermânda, Abdülehad'ın “Âsitâne'de vefat” ettiği de belirtilir.

61 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 226, hk. 2, (Evâil-i Rebiülevvel 1180/7-16 Ağustos 1766).

62 “ma 'rifet-i şer'le tahrîr olundukda tereke-i mezkûr müteveffâ-yı mezkurun düyûnundan ekal zuhûr etmekle” (BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 7, hk. 1, (Evâsıt-ı Muharrem 1181/8-18 Haziran 1767).

63 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 7, hk. 1, (Evâsıt-ı Muharrem 1181/8-18 Haziran 1767).

64 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 368, hk. 1 (Evâhir-i Zilhicce 1180/19-29 Mayıs 1767). Abdülehad'ın terekesinin tespitinde de bazı sıkıntılar yaşandığı anlaşılmaktadır. Çünkü daha sonra varislerinden yeğenleri, Abdülehad'ın terekesinin tespitinde görevlilerin bazılarıyla birlik olup, nakitinin bir kısmını deftere kaydettirmediğini iddia etmişlerdir (BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 163, hk. 3 (Evâil-i Muharrem 1182/18-28 Mayıs 1768).

Ohan, İstanbul'a gelmiş ve Şeyh'in borcunun terekesinden ödenmesi için bir fermân almaya muvaffak olmuştur. Fermânda, konunun Tokat mahkemesinde sonuçlandırılması emredilmiştir⁶⁵. Bu davanın da maalesef seyrini ve akıbetini tespit etmek, Tokat sicilleri olmadığından, mümkün olmamıştır.

Benzer diğer alacak davaları da Tokat mahkemesinde görüşülmüştür. Bunlardan Derviş Salih ve eşi Zeynep'in⁶⁶, Tokat Voyvodası Seyyid el-Hac Ali'nin⁶⁷, Abdullah'ın⁶⁸ alacaklarına dair kayıtlara sahibiz. Adı geçenlerin karşısında Abdülehad'ın varislerinden kızkardeşinin çocukları Ehlullah, Âtike ve Fatıma'nın kendilerini mahkemede savunması için vekil olarak babaları Yekçeşm el-Hac Mehmed'i tayin etmişlerdir⁶⁹.

1767 yılına gelindiğinde Abdülehad'ın eşi Rukiye ile yeğenleri Ehlullah, Âtike ve Fatıma Şeyh'in mirası yüzünden mahkemelik olmuşlardır. Ehlullah, Âtike ve Fatıma, Tokat'ta yaşayan Rukiye'nin "hevasına tâbi âdemleri ve gulâmı ile yekdil" olup Abdülehad'ın Tokat'taki muhalledfatını ve evinde olan akçe temessüklerine el koyduğunu, Kazabad Kazası'ndaki mülk çiftlikte bulunan "menzildeki" eşya ve hayvanları sakladığını iddia etmişlerdir. Ehlullah, Âtike ve Fatıma, "hisseye irsiyyeleri tahsîl ve kendülerine alıverilip ihkak-ı hak olunmak" için fermân almaya muvaffak olmuşlardır⁷⁰.

Ehlullah, Âtike ve Fatıma, Tokat'ın Sabunhane Mahallesi'nde Şeyh Abdülehad'ın sahibi olduğu beş kazancı dükkânının taksimi hususunda da Rukiye ile anlaşmazlığa düştüler. Karşılıklı ithamlar giderek sertleşti. Hatta Rukiye için "şirrete sâlik" ifadelerini kullandılar ve onun kazancı dükkânlarından hissesine düşene kanaat etmediğini iddia ettiler. İstanbul'dan fermân ve fetva almayı başardılar ve Tokat'ta kazancı dükkânları ile ilgili davanın görülmesine muvaffak oldular⁷¹.

Şeyh'in varisleri kendi aralarında davalık olmalarına rağmen, Abdülehad'ın alacaklılarına karşı ise birlikte hareket etmeye devam etmişlerdir. Mesela Tokat sakinlerinden sâdât-ı kiramdan Seyyid Mehmed Emin'in Sefil Bey Değirmeni'nin

65 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 239, hk. 2 (Evâhir-i Rebiülevvel 1180/26 Ağustos-5 Eylül 1766).

66 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 252, hk. 4 (Evâsıt-ı Rebiülâhîr 1180/25 Eylül-4 Ekim 1766).

67 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 317, hk. 2 (Evâhir-i Ramazan 1180/19 Şubat-1 Mart 1767).

68 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 368, hk. 1 (Evâhir-i Zilhicce 1180/19-29 Mayıs 1767).

69 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 368, hk. 1 (Evâhir-i Zilhicce 1180/19-29 Mayıs 1767); *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 7, hk. 1, (Evâsıt-ı Muharrem 1181/8-18 Haziran 1767).

70 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 17, hk. 2 (Evâhir-ı Muharrem 1181/18-28 Haziran 1767).

71 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 157, hk. 2 (Evâsıt-ı Zilhicce 1181/28 Nisan-8 Mayıs 1768).

Tokat
Mevlevihanesi
(Hasan Erdem
Arşivi)

mülkiyeti konusundaki iddiaları karşısında ortak hareket ettiler⁷². Yine Tokat'taki iki basmacı hanı ile bir şemhane dükkânı konusundaki davada birlik olmuşlardır⁷³. Varislerinin Abdülehad Efendi'nin mirası ile ilgili meseleler sonraki senelerde de devam edip gitmiştir⁷⁴. Şeyh'in nüfuzunu kullanarak elde ettiği Tahmis-i Kahve, Şemhâne ve Nühas Kalhânesi mukataaları da tedricen Tokat voyvodalarına geri verilmiştir⁷⁵.

72 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 28, hk. 2 (Evâsıt-ı Safer 1181/8-18 Temmuz 1767).

73 BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 192, hk. 2 (Evâil-i Rebiülevvel 1182/7-17 Ağustos 1768).

74 Bir misal için bk. BOA, *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 12, s. 204, hk. 2 (Evâil-i Rebiülevvel 1182/7-17 Ağustos 1768).

75 BOA, D.BŞM, nr. 5067/21. Konuyla ilgili Sivas valisi ve Tokat naibine yazılan fermân için bk. *Sivas Ahkam Defteri*, nr. 11, s. 202, hk. 2

Sonuç

Abdülehad Dede, Kıbrıs kökenlidir. Babası Mehmed Dede, 1700-1725 yılları arasında Tokat Mevlevihânesi şeyliğini yapmıştır ve bu süre zarfında Tokat'a önemli katkılarda bulunmuştur. Şehrin imar ve ihyasında İstanbul'daki nüfuzunu da kullanarak büyük hizmetlerde bulunmuştur. Babasının vefatından sonra ise posta Abdülehad Dede geçmiş ve Tokat Mevlevihânesi şeyliğini 1766 yılına kadar deruhte etmiştir. Takriben kırk yıl bulunduğu şeyh postunda iken Tokat Mevlevihânesi'nin maddî ve siyasî nüfuzunun artmasını sağlamış, şehrin imar ve iktisadî olarak kalkınmasında katkılarda bulunmuştur. Buna mukabil Abdülehad'ın her manada nüfuzunun artması çatışmaları da kaçınılmaz olarak beraberinde getirmiştir.

Abdülehad Dede, birkaç defa mahkeme karşısına çıkarılmış ve yapılan incelemeler sonucunda 1750 yılında Kıbrıs'a, 1756 yılında ikinci defa Kıbrıs'a ve 1760 yılında Rodos'a sürülmüştür. Ayrıca Bursa ve Sinop'a da sürülmüştür. Birkaç defa suçlu bulunmasına ve sürülmesine rağmen Şeyh Abdülehad, özellikle İstanbul ve Tokat'taki nüfuzunu kullanarak bir şekilde affedilmeyi başarmış ve birkaç defa azledildiği posta tekrar şeyh olarak oturmuştur.

Bu tebliğde, Abdülehad Dede'nin siyasî biyografisine odaklanıldığı kadar Tokat'ın 18. yüzyıldaki tarihine de bir şahıs özelinden hareketle ışık tutmayı çalışılmıştır. Bir taşra şehri olan Tokat'ın tarihinin ortaya çıkarılması için merkez bürokrasisinin her türlü yazışmasından istifade edilmesi gerektiği, ancak böyle yapılırsa birçok parçanın anlamlı bir bütün hâline geleceği ortaya konulmaya gayret edilmiştir.